

A prédikáció rétegei a 17. században. Írók, másolók, kompilátorok, hallgatóság

Szerkesztette Förfkölí Gábor, Lovas Borbála és Szigeti Molnár Dávid

Budapest: A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024, 306 l.

POSTA Anna

Debreceni Egyetem BTK, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, egyetemi adjunktus
ORCID: 0000-0002-3175-1339

A tanulmánykötet címlapján, ahogy a korábbi, 2022-ben megjelent kiadványén is,¹ Dávid Ferenc prédikációskötetének borítója, annak egy kézzel készített, rajzos másolata szerepel. Az igényes formai kivitelezés mellett a két kötet felépítésében és tematikájában is jelentős egyezések figyelhetők meg. Szám szerint tizenkét-tizenkét tanulmányt, a megjelenést megelőző években Budapesten, a kutatócsoport által megrendezett konferenciákon elhangzott előadások bővített, írott változatát tartalmazzák. A tartalomjegyzék és a szerkesztői előszó szerint a mostani kötet az előző egyenes ági folytatása. Az utóbbi szerzői a 16. századi erdélyi és magyarországi prédikációirodalomra koncentrálnak, több szempontból körbejárva az unitárius, a katolikus és a protestáns anyagot. Az idén megjelent friss kiadvány koncepciójában ehhez képest nincs változás, csupán a vizsgált időszak tér el. Ahogy a cím is mutatja, a prédikációk 17. századi történetét és a kapcsolódó kutatási irányokat ismerhetjük meg a kötetben szereplő tanulmányokból.

Bartók István nyitótanulmánya a 17. század első harmadának magyar nyelvű prédikációs korpuszára vonatkozó irodalomelméleti alapkérdésekről szól. A kutatás jelentőségét az a megállapítás adja, hogy a 17. század közepéig nincs olyan összefoglaló elméleti munka, amely a magyar nyelvű prédikációkra vonatkozó koncepcionális kérdésekkel foglalkozna, így a szerző ezeket az ismereteket a prédikációkhoz kapcsolódó paratextusokból igyekszik kinyerni. Bartók többek között a következő kérdésköröket érinti az elemző részekben: hogyan reflektálnak a szerzők a prédikációkhoz járuló kísérőszövegekben a kommunikációs formák közötti váltásra, a szóban elhangzott prédikációk írásbeli változatának kidolgozására, a nyomtatásra szánt anyag előkészítésére? Milyen latin és magyar nyelvű terminusokat használnak a paratextusokban és a korabeli lexikográfiai irodalomban a prédikációs szövegalkotási folyamat szakaszaira vonatkozóan? Mennyiben befolyásolják a célközönség jellemzői a prédikáció szövegének tartalmát, felépítését és retorikai-stilisztikai megformáltságát?

Szigeti Molnár Dávid egy érdekes nyomozás keretében göngyölíti fel a háromszéki unitárius prédikációskönyvek közötti szövevényes szálakat. A tematikai és intertextuális összefüggé-

1 LOVAS Borbála és SZIGETI MOLNÁR Dávid, szerk., *Dávid Ferenc és a kortárs prédikációirodalom: A reformáció első generációi* (Budapest: A kora újkori unitárius prédikációirodalom története Erdélyben és Magyarországon Kutatócsoport–Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2022).

sek, illetve a kézírásban megfigyelhető egyezések alapján azonosítja a prédikációs korpusz négy egymással összecsengő darabját, amelyeknek szinte mindegyike kapcsolatba hozható a komplexumon úgynevezett piros fonalként, azaz fő összekötő elemként végigfutó Köleséri-imakönyvvel is. A szerző külön érdeme, hogy nem hagyja elveszni az olvasót a helyenként bonyolultnak ható érvelésben, rendre kiemelésekkel ellátott citátumokkal, képekkel és a mellékletben terjedelmes forrásrészletek közlésével támogatja meg az értelmezést. A tanulmány értéke nemcsak az új kutatási eredmények felmutatásában rejlik, hanem abban is, hogy a téma továbbgondolására ösztönöz, különösen az a részlet, amely a tárgyalta prédikációskötetek közötti egyéb szövegszerű kapcsolódások keresésének lehetőségét villantja fel.

Lovas Borbála nagy ívű tanulmányában eddig nem látott részletességgel mutatja be a *Böloni-kódex*ként is ismert *Prédikációk vázlata* című kötetet, amely egyike az előző írásban Szigeti Molnár által is vizsgált háromszéki prédikációskönyveknek. Lovas előbb a gyűjteménnyel kapcsolatos már meglévő kutatási eredményeket tekinti át, majd beszédről beszédre haladva példaszzerű precizitással ismerteti a kötet tartalmát. A sematikus tartalmi összefoglalókat gyakran élénkíti finomabb megfigyelésekkel többek között a prédikációkban tetten érhető aktualizálásról, a beszédek átszerkesztésének technikáiról, a zsidó–magyar sorspárhuzam toposzának alkalmazásáról, a lapok között rejtőző, személyes jellegű megnyilvánulásokról, a margináliákról, a hivatkozásokról vagy éppen a figyelemfelhívó, díszítő illusztrációkról. A szerző kiemelt célja a prédikációk forrásainak azonosítása, e téren is igen komoly eredményekről számol be, különösen, amikor az Enyedi György-prédikációkból az ötletkompiláció módszerével összeállított beszédvariánsokat tárgyalja, az ezekhez hasonló példákkal a kódex szövegeinek az eddigieknél szorosabb olvasására motiválja a befogadókat.

Száraz Orsolya egy izgalmas felvetéssel vezeti be a tanulmányát, miszerint az eddigi hasonló vizsgálatoknál produktívabb lenne egy olyan elemzés, amely a Pázmány-prédikációk jeletlen forrásaihoz a beszédek díszítő retorikai alakzatokon keresztül közelít. Ennek bizonyítására hat hasonlat és egy képleírás kapcsán veti össze a Pázmány-prédikációk vonatkozó szöveghelyeit az itáliai és a spanyol hitszónokok, teológusok munkáiból idézett, feltehetőleg Pázmánynak mintául szolgáló, párhuzamos prédikáció- és elmélkedésrészletekkel. Az utóbbiakat eredeti nyelven, olaszul és a saját magyar fordításában, kiemelésekkel ellátva közli a szerző, a komparatív elemzések meggyőző eredményeit pedig kellő óvatossággal, az esetlegességeket és a hiányosságokat is figyelembe véve foglalja össze a konklúzióban. A tanulmány jelentőségét a kutatási novumok mellett a szövegekhez való újszerű közelítésmód adja.

Maczák Ibolya a compilációs technikák vizsgálatára irányuló kutatásaival, amelyeknek középpontjában a hitszónokok által jeletlenül használt mintapredikációk állnak, több szálon kapcsolódik az előző írás témájához. Tanulmányában Káldi Györgyre koncentrál, hogy a jezsuita szerzetes forrásként szolgáló szövegei hogyan hatottak a két 17. századi katolikus prédikátor, Illyés András és Tyukodi Márton munkáira. A szerző nem az egyházi beszédek tartalmi elemzésére vállalkozik, a szövegek részletesebb összevetését majd készülő kötetében tervezi elvégezni. A mostani tanulmányban Illyés és Tyukodi compilációs és szövegalkító technikáival foglalkozik, ezek szemléltetésére jól áttekinthető táblázatokat és ábrákat illeszt az elemző részek közé, a tanulmány zárásában pedig a Káldi-átvételek felekezeti példáira és a két Káldi-kompilátor szövegalkító tevékenységének vázlatos összevetésére is kitér.

Sebestyén Ádám a református oldalt képviselő tanulmányában a Geleji Katona István prédikációiban megjelenő természetfilozófiai megjegyzéseket és fejtegetéseket veszi górcső alá. A református hitszónok beszédeiben a természetfilozófiai utalásokat, szakterminusokat, leírásokat mindig teológiai kontextusban használja, mint például amikor annak fiziológiai okain elmélkedik, hogy Krisztus miért verejtékezik vért imádkozás közben, miért szomjazik a kereszten szenvedve, vagy hogyan képes a vízen járni és a zárt ajtón bemenni. A tanulmány nagyobb részében Sebestyén teológiai viták, konkrétan az úrvacsoratan és Krisztus mennybemenetele kapcsán mutatja be és ütközteti egyéb elképzelésekkel Geleji Katona természetfilozófiai érveken alapuló álláspontját. Ezekben a nem éppen egyszerűnek mondható kérdésekben dinamikus, egyszersmind logikus és könnyen érthető okfejtéssel él a szerző, ennél fogva a tanulmány a laikus olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Szelestei N. László a ferences hitszónokok beszédstílusának jellegzetességeit vizsgálja egy autográf kéziratok korpuszban, Bárkányi János halotti prédikációinak gyűjteményében. A szerző a bevezetésben leszögezi, hogy most csupán egyetlen, általa kiválasztott Bárkányi-beszéden keresztül kívánja szemléltetni azokat az általános érvényű következtetéseket, amelyeket a teljes anyag beható ismeretére alapoz. Szelestei a folyamatban lévő kutatás részeredményeinek bemutatása mellett a még elvégzendő feladatokra is utal. Kilátásba helyez egy komparatív elemzést, amelynek során a ferences szerzők által közreadott halotti beszédeket tervezi összehasonlítani a korabeli jezsuita halotti prédikációkkal többek között a stílus, a megformáltság és a hangnem tekintetében. Az összevetés egyik jelentős hozadéka annak megállapítása lesz, hogy létezik-e ferences hagyomány a halotti beszédek esetében, s amennyiben igen, annak milyen sajátosságai vannak.

Móré Tünde a halotti beszédeknél maradván arra a kérdésre keresi a választ, hogy az unitárius egyházhoz kapcsolódó latin nyelvű nyomtatott halotti orációkban milyen változatokban és milyen funkciókban fordul elő az igaz vallás híve fogalom. A kifejtésben három beszédet elemez részletesen ebből a szempontból, az első szerzője János Zsigmond fejedelemnek állít emléket, és a hivatalos főúri reprezentáció elemeként használja a vallás kegyes védelmezője titulust. A másik két orációban, amelyek szerzői elhunyt nemesi és polgári származású asszonyokat búcsúztatnak, már implicitbben, a hagyományos női erények közé tartozó kegyes életvezetés részeként, annak különféle megnyilvánulási formáiban, például a halálra való helyes felkészülésben jelenik meg az igaz vallás iránti mély elköteleződés. Móré a beszédekből kiemelt latin nyelvű citátumokhoz minden esetben azok befogadását elősegítő saját magyar nyelvű fordításokat is közöl a lábjegyzetekben.

Pap Balázs a következő blokk első tanulmányában a műfaji fogalomként is használatos prédikációs ének kifejezés háttérének felderítésére vállalkozik. A Varjas Béla-féle énekeskönyv-jellemzésből indul ki, annak megállapításait veti kritika alá, így vezeti el fokozatosan az olvasót a probléma gyökeréig, Bornemisza Péter 1582-es *Énekek három rendbe* című kötetének egyedi struktúrájáig, amelyből a szóban forgó terminus használata ered. A szerző magabiztosan mozog egy rendkívül ingoványos talajon, egy gyakorlatban többek által alkalmazott, de a koncepcionális alapjait tekintve meglehetősen problematikus és zavaros műfaji meghatározással van dolga, mégis gördülékenyen és olvasmányosan boncolgatja a témát. A bevezetésben a kutatás távlati is felsejlenek, miszerint érdemes lenne a korszak költői műfajaira vonatkozó kérdéseket egy teljesebb körű, szisztematikus vizsgálat keretei között tisztázni, de a jelenlegi forrásadottságok ezt nem teszik lehetővé.

Újlaki-Nagy Réka tanulmányának témája egy másik költői műfaj, a korai erdélyi szombatosokhoz kapcsolódó tanítóének. A szerző előbb általánosságban, a terminológiáról, az énekek terjedelméről, funkciójáról és célközönségéről szólva, majd a protestáns gyülekezeti énektípushoz

viszonyítva mutatja be a műfajt. A kátéénekekkel való összevetés során többek között a következő kérdésekre keresi a választ: Vajon a szombatos tanítóénekek gyűjteménye tekinthető-e katekizmusnak? Megtalálhatók-e a szombatosoknál a kátéénekeken belül meghatározott alfajok? Mit gondolt a tanítóénekek szerzője, Eőssi András a *Miatyánk* imádság használatáról? Milyen szerepe volt a tanítóénekeknek a szombatosok identitásának kialakításában? Újlaki-Nagy logikusan építi fel az összehasonlítás alapjául szolgáló és a fenti kérdésekben részben tükröződő szempontrendszerét, s annak mentén haladva, a legfontosabb eredményeket tételekbe sűrítve ad lényegretörő jellemzést a szombatos tanítóénekekről, majd a zárásban egy gyakorlati példán, a Tízparancsolat-éneken keresztül is szemlélteti a műfaj típus sajátosságait.

Ősz Sándor Elődöt a prédikációs gyakorlatra utaló feljegyzések, naplójegyzetek, széljegyzetek érdeklik, ezekre koncentrálna vizsgál meg néhány korabeli nyomtatványt, egy kalendáriumot, három bibliakommentárt, a vizsolyi *Biblia* egyik példányát és egy homíliagyűjteményt. A forrásokban található bejegyzések a 16–17. század fordulóján működő erdélyi lelkészektől származnak. Ősz az egyes nyomtatványok bemutatásakor helyenként kitér a kapcsolódó kutatástörténetre, a possessorbejegyzésekre, a kéziratok részek írásképeire, nyelvezetére, datálására is, a feljegyzéseket pedig olykor keletkezési helyük vagy témájuk szerint csoportosítja, majd részletesebben elemzi az ígehirdetésre vagy prédikációs előkészületre vonatkozó konkrét szöveghelyeket. Több esetben a kapcsolódó latin nyelvű forrásokat, feljegyzéseket, glosszákat egészében is közli, de szó szerinti fordításokat a hosszabb latin nyelvű idézetekhez sem mellékel, azok helyett a lényegét jobban kiemelő tartalmi szinopszissal látja el a citátumokat.

Tasi Réka a kötet utolsó tanulmányában az előző írás témájához kapcsolódva Illyés István katolikus hitszónok prédikációsköteteinek marginálisait elemzi. A prédikációs indexek felől közelíti a témához, de a kutatási előzmények és néhány konkrét példa rövid ismertetése után rögtön rávezeti az olvasót a kapcsolódásra: Illyés széljegyzetei is értelmezhetőek mutatóként, noha azok teljesen más műveltséggel rendelkező és más olvasási stratégiát alkalmazó befogadók számára szólnak, mint az alfabetikus tárgymutatók. A jegyzeteket három csoportba sorolva tárgyalja, majd az egyes kategóriákat, a főszöveget összefoglaló, értelmező, kiegészítő, a modern lábjegyzetet helyettesítő, azaz forrásszöveget tartalmazó, és a nyelvi reflexiókat közlő marginális bejegyzéseket példákkal is illusztrálja, amelyek a tanulmány legérdekesebb részleteit adják. Tasi egy olyan forrástípus alapján modellezi Illyés szellemi tevékenységének profilját, amely ebből a szempontból első ránézésre csekély jelentőségűnek tűnhet, ezzel a módszertani fogással pedig arra sarkallja a téma kutatóit, hogy a megfelelő források birtokában más prédikátorok esetében is kísérletezzen hasonló elemzésekkel.

Összességében elmondható, hogy a kötet imponáló külleme, a tanulmányok harmonikus elrendezése, a főszöveg és az azt kísérő személynévmutató kifogástalan nyelvi és formai kivitelezése mind a szerkesztők állhatatos munkáját dicséri. Ugyanakkor nem kisebb elismerést érdemelnek a szerzők, akik területük kiváló ismerőjeként egy-egy tanulmány erejéig bepillantást engednek az olvasóknak a kutatásaikba. A bemutatott témakörök a 17. századi hazai prédikációk kutatásának számos területét, műfaját, szövegcsoportját lefedik, a paratextusoktól és margináliáktól kezdve a halotti beszédeken és az ígehirdetéshez kapcsolódó lírai műfajokon keresztül a komplex prédikációgyűjteményekig, a több darabból álló prédikációs korpuszokig és a különféle kompilált munkákig. Emellett a kötet a folyamatban lévő vizsgálatok mellett a lehetséges kutatási irányokról is képet ad, amely alapján kijelenthetjük, hogy a hazai prédikációkutatásban bőven vannak még kutatásra váró területek.